

УДК 811.161.3

Н. У. Чайка

Доктар філалагічных навук, прафесар, прафесар кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі,
УА «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка»,
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь

ТЭНДЭНЦЫЯ ДА ЭКАНОМІІ МОЎНЫХ СРОДКАЎ У СІНТАКСІЧНАЙ СІСТЭМЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Артыкул прысвечаны вывучэнню адной з ключавых тэндэнцый у сінтаксічнай сістэме сучаснай беларускай мовы – тэндэнцыі да эканамічнасці выказвання. На сучасным этапе неабходнасць інфармацыйнага акцэнтавання і аналітызму прадуцывае значную колькасць сінтаксічных дэрываў – канструкцый эліптычных, няпоўных, рэдукаваных, з імпліцытнай семантыкай. У артыкуле праведзена сінтаксічная рэпрэзентацыя эканамічнасці выказвання – канструкцый няпоўных і эліптычных. Прадстаўлены спосабы актуалізацыі важнай інфармацыі, што спрыяе дынамічнаму развіццю сінтаксічных адзінак і іх камунікатыўнаму ўдасканаленню.

Ключавыя словы: тэндэнцыя да эканоміі, інфармацыйнае акцэнтаванне, дыстынктнасць выказвання, аналітызм, эліптычныя канструкцыі, няпоўныя кантэкстуальныя сказы, няпоўныя сітуацыйныя канструкцыі, дыялагічныя адзінствы, сінтаксічная дэрывацыя.

Уводзіны

Сінтаксічная сістэма беларускай мовы бесперапынна развіваецца, што выклікае шырокае функцыянаванне структурна-сінтаксічных мадыфікацый – сказаў з эліпсісам дзеяслова, канструкцый парцэляваных, з імпліцытнай семантыкай, з сінтаксічнай рэдукцыяй і кампрэсіяй, вытворных. Функцыянаванне падобных канструкцый абумоўлена тэндэнцыямі да аналітызму, дыстынктнасці і эканоміі, якія выкліканы хуткім тэпам жыцця і пашырэннем інтэрнэт-прасторы. Вуснае маўленне, якое ўсё часцей выконвае ролю сродку ўздзеяння, прымушае носьбітаў мовы акцэнтаваць энсавыя часткі выказвання. Па гэтай прычыне канструкцыі скарачаюцца ў аб'ёме, змяшчаюць толькі новую інфармацыю і патрабуюць аналітычнага падыходу пры дэкадзіраванні закладзенай інфармацыі.

Метады і метадалогія даследавання

Сінтаксічную дэрывацыю як фактар эканоміі выказвання закралі ў даследаваннях Дж. Арма [1], М. Вішнеўскі [2], А. В. Грудзева [3], А. М. Мухін [4], Т. Д. Шабанава [5]. Аналізаваліся пераважна з'явы эліпсіса і непаўнаты як праявы структурнай рэдукцыі зместу. Дыстынктнасць выказвання вывучалася ў працах К. Карлсан [6], П. А. Леканта [7], Г. А. Золатавай [8] і характарызуецца дакладнасцю, лагічнасцю выкладу інфармацыі.

Аналітызм на ўзроўні сінтаксісу вывучаўся даследчыкамі З. Выхадзілавай [9], Т. А. Коласавай [10], Я. У. Лісочанка [11], С. С. Дзікаравай [12], Б. Хаўнспергер [13], А. Унішэўска [14].

Відавочна, што на сённяшні дзень існуе значная колькасць прац, прысвечаных з'яве, што стала прадметам аналізу. Пры гэтым на беларускамоўным матэрыяле падобныя даследаванні ў дастатковай ступені не праводзіліся. Актуальнасць падобнага вывучэння абумоўлена патрэбай выяўлення фактараў дынамікі сінтаксічнай сістэмы беларускай мовы, неабходнасцю аналізу моўнай рэпрэзентацыі тэндэнцый да эканамічнасці, дыстынктнасці і аналітызму.

Пры аналізе сінтаксічных з'яў намі выкарыстоўваліся тыпалагічна-супастаўляльны, дыстрыбутыўны метады, кампанентны аналіз, сінтаксічнае мадэляванне.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне

Найбольш значнай тэндэнцыяй у сучаснай беларускай мове выступае *эканамічнасць выказвання*, якая прадуцывае значную колькасць структурна-сінтаксічных мадыфікацый – гэта пераважна канструкцыі няпоўныя, эліптычныя і вытворныя.

Найбольш пашыраны ў беларускай мове *няпоўныя канструкцыі*. Няпоўнымі лічацца сказы з пропускам аднаго ці больш структурных кампанентаў. Узнаўляюцца апушчаныя кампаненты

з кантэксту: *Кольшаў стаіць ззаду вежы, трымаючы ў руцэ аўтамат. Каля яго некалькі аўтаматчыкаў* (І. Мележ) або з дапамогай моўнай сітуацыі: *Вера (паказваючы на Тулягу, які ўвайшоў). А вось яшчэ адзін шаноўны далакоп. Што з вамі, Мікіта Сымонавіч? Чым вы так усхваляваны?* (К. Крапіва), або ў структуры дыялагічнага адзінства: *Ганна. Бубніш нешта сам сабе... Маліўся, ці што? Васіль. Размаўляў... з Сонцам...* (А. Дудараў).

Няпоўныя сказы не ўтвараюць асобнага структурнага тыпу, а ўваходзяць у агульную парадыгму сказа разам з іншымі структурна-сітаксічнымі мадыфікацыямі канструкцыі. Пропуск члена можа назірацца ў структуры простага двухсастаўнага сказа: *Кольшаў стаіць ззаду вежы, трымаючы ў руцэ аўтамат. Каля яго некалькі аўтаматчыкаў* (І. Мележ), аднасастаўнага: *Завушніцы, пэрлы на іх зіхацяць, такія, як болей ні ў кога, так у Полацку ўмеюць красу вырабляць майстры рамяства залатога* (Л. Геніюш), а таксама складанага: *Было неба то сіняе, то ружовае, // А пад ім малая хатка рыбака. // І было, як неба, возера шырокае, // Шумела там заўсёды асака* (М. Танк).

Асноўнай прыкметай няпоўных сказаў з'яўляецца нязменны характар сінтаксічных сувязей і адносін, што ўласцівы зыходнай мадэлі. Пры пропуску галоўных членаў сказа паміж матэрыяльна выражаным і апушчаным членамі сказа захоўваюцца прэдыкатыўныя адносіны: *Жывіца то радаваўся, то гаварыў. Убачыў патаптанае жыта, падбег туды, пахадзіў...: – Ай-ой, колькі жыта здратавана!* (І. Мележ). Матэрыяльна выражаныя даданыя члены сказа ўказваюць на розныя віды падпарадкавальнай сінтаксічнай сувязі, а значыць, на дзеяслоўнае кіраванне імі: *Трое маіх сяброў ідуць па белай нерушы, і ланцужкі іх слядоў абрываюцца. Спачатку за адным, потым за другім, потым за трэцім* (У. Арлоў).

Структурная класіфікацыя няпоўных сказаў заснавана на спосабах узнаўлення апушчанага члена. Дубліраванне апушчанага кампанента назіраецца ў кантэкстуальных няпоўных сказах: *Б у с ь к о. Ты, Хведзька, Хведар Паўлавіч, будзеш намі кіраваць, а мы – другімі!.. Пад тваім кіраўніцтвам. Будзем выконваць тваю жалезную волю і ўказанні* (А. Макаёнак) і ў няпоўных сказах у структуры дыялагічнага адзінства: *– Хто вядзе роту? – перамагаючы боль запытаў ён. – Дрозд* (І. Мележ). Фарміраванне зместу сказа на аснове семантычнага ўзаемадзеяння кампанентаў характэрна для сітуацыйных няпоўных сказаў: *Не з н а ё м а я ж а н ч ы н а. (Падыходзіць да кабінета і намерваецца пастукаць. Дзверы адчыняюцца і высоўваецца Гарлахвацкі.) Можна, таварыш дырэктар? У вас, казалі, для машыністкі работа ёсць?* (К. Крапіва). У сітуацыйных няпоўных сказах узнаўленне апушчанага кампанента ўзнаўляецца з моўнай сітуацыі, пры гэтым яго рэпрэзентацыя ў кантэксце адсутнічае.

Няпоўныя сказы выступаюць таксама сродкам актуальнага падзелу паведамлення. Пропуск кампанентаў дазваляе актуалізаваць яго камунікатыўны цэнтр, узмацніць інфарматыўную значымасць членаў сказа – дзейніка: *Маладзкі у нябёсах блукае бязмежных, // А на вуліцах – ноч... мітульга... // І ля бліжняй да нас трансфармацыйнай вежы // Электрычных праменьняў дуга* (Ю. Гаўбін), выказніка: *С в я т л а н а. А ён не пускаў. Хацеў, каб я паступала ў яго інстытут. Я адмовілася. Прыехала ў Мінск і паступіла сама. Паглядзі ў акно. Учора ўвечары, калі мы выходзілі з клінікі, ён стаяў на тым жа месцы* (А. Дзялендзік), дапаўнення: *С в я т л а н а. Ён жа цябе кахаў. І ты яго. (Падыходзіць да акна.) Галіна (пасля паўзы, горка). І гэтага дастаткова?* (А. Дзялендзік), акалічнасці: *Тры сцежкі на нашай зямельцы праходзяць, // Тры сцежкі. // Адна на Заход – да Варшавы. // Другая на Ўсход – да Масквы. // А трэцяя – проста ўпярод* (З. Бядуля).

Найбольш выразна тэндэнцыя да эканамічнасці праяўляецца ў няпоўных кантэкстуальных сказах, бо кантэкст дае магчымасць апускаць любыя кампаненты, не перашкаджаючы пры гэтым канструкцыі выконваць камунікатыўную функцыю. Да кантэкстуальных няпоўных адносяцца сказы з апушчаным адным або некалькімі неабходнымі структурнымі кампанентамі, якія дубліруюцца ў папярэднім або наступным кантэксце: *Вясёлай чародкаю дзяўчаты знікаюць з вестыбюлю. Галіна напраўляе валасы. З'яўляецца Святлана, кволая, стомленая. Падыходзіць да гардэроба, сядзе на лаўку, пачынае развязаць тасёмкі халата* (А. Дзялендзік) ці ў структуры поліпрэдыкатыўнай сінтаксічнай адзінкі: *У белай кофточцы шаўковай, // І валасы – святлісты шоўк. // Глядзіць разгублена наўкола: // Няма! Спазніўся! Не прыйшоў!* (Н. Гілевіч).

Класіфікацыя кантэкстуальных няпоўных сказаў ажыццяўляецца на аснове апушчанага кампанента. Пропуск *дзейніка* назіраецца ў няпоўных сказах, дзе кампанент дубліруецца ў кантэксце і не нясе сэнсавай нагрукі: *Потым пачала раскаваць, як жыла раней, вясёлыя, смяшлівыя гісторыі ... Яна, мусіць, хацела, каб Ніна, слухаючы гэтыя ўспаміны, забылася на свой боль*

(І. Мележ). Такія сказы структурна і семантычна праецыруюцца на поўны сказ, што дазваляе ім выконваць камунікатыўную функцыю ў поўнай меры.

У няпоўных сказах можа апускацца *выказнік*, калі ён быў названы ў кантэксте: *Д з я ц е л. Чаго толькі ні пішуць. Адна газета – адно, другая – другое... Партый адных колькі – тут табе і меншавікі, і большавікі, і эсэры, і гэтыя, як іх... сацыялісты-рэвалюцыянеры...* (І. Мележ). Пропуск выказніка можа ажыццяўляцца пры ўмове яго неактуальнасці і дубліраванні ў структуры кантэксту. Гэта абумоўлена граматычнай значнасцю выказніка ў сказе: ён з'яўляецца носьбітам прэдыкатыўнасці і ўказвае на значэнні тэмпаральнасці, мадальнасці і персанальнасці.

Даданыя члены апускаюцца ў няпоўных сказах значна радзей, што абумоўлена іх факультатыўным характарам у структуры сказа. Прапускацца ў няпоўных сказах можа толькі прамое *дапаўненне*, на адсутнасць якога ўказвае незамешчаная сінтаксічная пазіцыя ў сказе і дубліраванне апушчанага кампанента ў кантэксте: *В а л я. Я не хацела хмарыць сустрэчу, але калі ты так хочаш ведаць... Дзядзьку майго арыштавалі. Антона* (І. Мележ).

Не выдзяляюцца ў асобны структурны тып канструкцыі з пропускам акалічнасці і азначэння, бо яны маюць факультатыўны характар і іх адсутнасць не ўтварае незамешчаных сінтаксічных пазіцый. Такія сказы з'яўляюцца структурна і семантычна поўнымі.

Няпоўнай можа быць частка складаных сказаў – складаназлучаных: *Было неба то сіняе, то ружовае, // А пад ім малая хатка рыбака. // І было, як неба, возера шырокае, // Шумела там заўсёды асакі* (М. Танк), складаназалежных: *Аклян пірамідак, якіх раней было больш, чым крыжоў, і крыжоў, якіх з кожным годам усё больш ды больш...* (Я. Брыль), бяззлучнікавых: *А д з і н ц о ў. Я, можа, лішне настойлівы: якая?* (І. Мележ), камбінаванай будовы: *Я на сухі пагорак узыду, // А позірк пільны – незнаёма пудкі, // Вунь дом у трох бярэзін на віду, // І тры акны, і ў кожным – забудкі* (Р. Баравікова).

Пропуск кампанента ў падобных сказах назіраецца часцей у апошняй частцы, і прапускацца можа дзейнік: *Ратуі людзей з бяды ліхой, іх душы // На гвалт і на адчай не пакідай, // Ты радасць ім нясі, сабе – адчай, // Ім – волю, гвалт – сабе, // Ты духам дужы* (А. Куляшоў), выказнік: *Мы жывём у хаце, над намі жыве гарышча, над гарышчам – неба* (У. Арлоў), *дапаўненне: А можа быць, яна наўмысна // Зрабіла так?.. А для чаго? // На што – калі ёй ненавісна // Любая згадка пра яго?* (Н. Гілевіч).

Спосабам эканоміі моўных сродкаў таксама выступаюць *эліптычныя канструкцыі*, асабліва поліпрэдыкатыўны тып, дзе кампенсацыя сэнсу ажыццяўляецца ў структуры самой канструкцыі. Паміж прэдыкатыўнымі часткамі складанага сказа з паратаксічнай сувязю назіраецца адсутнасць сэнсавай залежнасці, аднак пры гэтым ступень частотнасці канструкцый з супастаўляльнымі і супраціўнымі адносінамі высокая. Гэты факт абумоўлены структурнымі фактарамі – абсалютнай сінтаксічнай і семантычнай аднапланавасцю выказнікаў: *За вёскай – прыгожы сасновы бор, а ў вёсцы – старажытны маляўнічы парк* (І. Стадольнік) і канстантнай маркіроўкай семантыкі і граматычных значэнняў: *Над хатамі – вясёлыя іпакоўні, // А ў хатах – аржаного хлеба пах* (Г. Бураўкін). У складаных бяззлучнікавых сказах з эліпсісам дзеяслова кампенсацыя сэнсу ажыццяўляецца на аснове адносін – адначасовасці, паслядоўнасці, прычынна-выніковых: *Любая ўрачытасць: дзе Духоўскі? // Любы агляд: вядзе парадак ён. // З канцэртм папулярным – на ўсе вёскі, – // І сельскі клуб звiніць на ўвесь раён* (А. Пысін). Пры наяўнасці супраціўных і пералічальна-размеркавальных адносін тэндэнцыя да эканамічнасці рэалізуецца ў найбольшай ступені – паралелізм структур і іх аднапланавасць дазваляюць эліпсаваць выказнік у двух прэдыкатыўных частках: *Я – у атрад, а ты ж, мабыць, да немцаў? – сказаў Войцік і сцюдзёнымі вачамі ўставіўся ў Сушчэню* (В. Быкаў); *Вы, грамадзянін Секержыцкі, разумны, інтэлігентны чалавек, і раптам такое?* (М. Матукоўскі); *І немагчыма ўжо назад, // І немагчыма ўжо на месцы* (А. Разанаў); *Пра бацьку не скажу нічога, а на яе ты дарэмна* (І. Мележ); *Ён ёй слова, яна – два* (І. Мележ); *У полі – вятры, у лесе – снягі...* (Р. Баравікова).

Значнымі кампенсаторнымі ўласцівасцямі характарызуецца экспліцытна-паратаксічны від складаных канструкцый з аб'ектнымі адносінамі: яны адмяжоўваюць аб'ект маўленчай дзейнасці ад аб'екта логіка-мысліцельных працэсаў: *Князь пра тое, што мы сваё пасольства да сваіх ворагаў...* (М. Матукоўскі) або аб'ект маўленчай дзейнасці ад данатыва: *Не маўчы – што яшчэ?* (А. Петрашкевіч). Важным фактарам функцыянавання выступае канстантная маркіроўка семантыкі ў адной або ўсіх прэдыкатыўных частках названых канструкцый, якія з'яўляюцца семантычна аднапланавымі: *А базар – як стадыён, // Птушак, пэўна, там мільён. // Дзе бярозкі – там кіёскі. // Дзе дубочки, там ларочки* (А. Пысін).

Імпліцытна-гіпатаксічны від таксама характарызуецца значнай роляй кампенсаторнага кампанента ў функцыянаванні канструкцый з эліпсісам дзеяслова, што абумоўлена структурнымі фактарамі – сэнсавай залежнасцю прэдыкатыўных частак. Размежаванне тыпаў прэдыката (у прыватнасці, акцыянальны ад дынамічнай лакалізацыі або акцыянальны ад статальнай лакалізацыі) абумоўлена выключна сэнсава-сітаксічным узаемадзеяннем прэдыкатыўных частак: *Закінуў сець – дзве плотачкі. Другі раз – нічагуткі* (Л. Левановіч). Пры гэтым свабоднае функцыянаванне канструкцый, якія аналізуюцца, абумоўлена канстантнай маркіроўкай семантыкі (напрыклад, статальнай лакалізацыі або руху) адной з частак: *Адказы, смуглянка, калі ласка, // Ці надоўга к нам з зямлі каўказскай?* (А. Пысін); *Па ўсіх дарогах – войскі, войскі: // Вёў наступленне Ракасоўскі* (А. Пысін). Функцыянаванне складаных канструкцый з эліпсісам дзеяслова камбінаванага віду вызначаецца аналагічнымі фактарамі – структурна-сэнсавай узаемаабумоўленасцю прэдыкатыўных частак. У якасці кампенсаторнага кампанента часта выступае адначасова некалькі прэдыкатыўных частак: *Ляснік – сваё: // Прысеў бы, ды нямажна* (А. Бажко) ці *Бальніца толькі ў Тарску, а наш фельчар Ніна Пятроўна ўсе хваробы лечыць выключна вітамінамі: ад грыпу – жоўценькія, ад жывата – ружовенькія, ад галавы – зялёныя* (С. Грахоўскі). Пры функцыянаванні падобных канструкцый таксама мае месца фактар канстантнай маркіроўкі семантыкі: *Яна збяжыць, нібы паводка, // І зноў разлучыць берагі: // На правым – ішчася хмель салодкі, // На левым – халадок тугі* (С. Законнікаў).

Тыповымі сродкамі кампенсацыі эліпсіса выступаюць кампаненты *звышфразавыга адзінства* – звышфразавы тып (самастойныя сінтаксічныя адзінкі). Базавы апарат даследавання падобных з'яў будзеца на тэарэтычных і метадалагічных прынцыпах тэорыі тэксту, што дазваляе выявіць функцыянальную тоеснасць сінтаксічных адзінак. Асноўным тыпалагічным параметрам выступае характар адносін паміж кампанентамі ў структуры звышфразавыга адзінства – логіка-семантычных або семантыка-сінтаксічных. Кампенсацыя эліпсіса, а значыць, і тыпалогія логіка-семантычных адносін, заснавана на рэферэнтнай аднесенасці – узаемадзеянні або пераемнасці прэдыкатаў і аб'ектаў, што падразумявае абавязковую змену лексіка-граматычнага класа, а гэта істотна адрознівае эліптычныя канструкцыі ад кантэкстуальных няпоўных. Падобнае ўзаемадзеянне кампанентаў звышфразавыга адзінства здольна забяспечваць стабільнае функцыянаванне канструкцый з эліпсісам дзеяслова з недастатковай колькасцю ўласных лексіка-сінтаксічных сродкаў. Неабходна адзначыць, што відавы клас звышфразавыга тыпу характарызуецца разнастайнасцю логіка-семантычных адносін паміж кампанентамі. Кампенсацыя эліпсаванага выказніка ажыццяўляецца шляхам дубліравання эліпсаванай лексемы са зменай лексіка-граматычнага класа (адносінны тоеснасці), уключэння зместу прэдыкатыўнага кампанента ў суб'ектны на аснове тоеснасці рэферэнта (адносінны функцыянальнай эквівалентнасці), супрацьпастаўлення прэдыкатыўных і аб'ектных кампанентаў (адносінны супрацьпастаўлення), неадпаведнасці прэдыкатыўнага і акалічнаснага кампанентаў.

Таксама сродкам моўнай эканоміі выступаюць эліптычныя канструкцыі з поліфункцыянальным характарам сінтаксем, абумоўленым сінанімічнымі пераўтварэннямі. Кампенсацыя сэнсу ў падобных канструкцыях ажыццяўляецца на аснове дыферэнцыяцыі семантыка-сінтаксічных функцый кампанентаў. Канструкцыя *Навошта... навошта... навошта?* // *Гавораць жа, // Свет – з дабрыні* (Р. Баравікова) змяшчае эліпсіс і пераўтварэнне адначасова (тып прэдыката – акцыянальны). Тут назіраецца пераўтварэнне актыўная канструкцыя – пасіўная канструкцыя: *Дабрыня стварыла свет → Свет створаны з дабрыні ← дабрыней*. У дадзеным выпадку словаформа з *дабрыні* выконвае функцыю стымулу. Гэндэнцыя да эканоміі ў падобных канструкцыях праяўляецца ў адсутнасці кампанента, які не выступае канстантным пры маркіроўцы сэнсу. Поліфункцыянальнасць словаформы з *дабрыні* абумоўлена кантэкстуальнымі фактарамі і можа назірацца ў канструкцыях тыпу *Яўхім гэта – з зайздрасці ці Дзеці з суседняе вёскі* або *Кацуля з лёну* (тып прэдыката – характарызацыйны).

Словаформы ў форме роднага склону выконваюць таксама функцыі выказніка і ў вытворных канструкцыях з рэляцыйнымі прэдыкатамі. Такія сказы звычайна ўказваюць на адносінны часткі і цэлага, а словаформа выконвае ролю прэдыкатыўнага генератыва: *Сам я з літоўскага люду...* (В. Таўлай); *Ды што вы, // Я – з загартаваных. // Мне гэтка холад ані ў знак* (Н. Гілевіч); *Яны – з трывалае пароды, // Хоць ім нялёгка выпай век* (П. Прыходзька); *Ты – з хахлоў* (М. Гарэцкі).

Словаформа ў форме роднага склону ў колькасна-іменным спалучэнні можа выконваць функцыю характарызацыйнага квантытатыва прэдыката (тып прэдыката – акцыянальны): *Анямела вечарэюць // Вочы руж і хрызантэм. // А да старасці яшчэ вам – // Столькі вершаў і паэм*

(Я. Янішчыц). У адносіны канструкцыйнай аманіміі сказ можа ўступаць з эліптычнай канструкцыяй тыпу *Да вёскі – пяць кіламетраў* з прасторавай семантыкай. Назіраюцца выпадкі, калі сінтаксічную парадыгму ўтвараюць словаформы ў форме вінавальнага склону. У такім выпадку функцыянальны дыяпазон словаформ будзе ўключаць сітуант – прэдыкат (тып прэдыката – рэляцыйны): *Дык, значыць, ты за камандуючага* (А. Дудараў); *А Алег ужэ тры гады летам за памочніка камбайнёра* (А. Жук); *Усе паехалі на фестываль. Я за Марыну і Ганну адна* (С. Кавалёў); *А я тут за вартуніка* (А. Кулакоўскі); *І за бацьку, і за матку адзін – гэта праўда* (І. Мележ). Выкарыстанне іменных выказнікаў у нетыповых формах (ва ўскосных склонах) абумоўлена або метрыка-рытмічнай арганізацыяй верша, або пэўнымі стылістычнымі мэтамі і задачамі: *Дабрыню – у конюхі* (А. Петрашкевіч); *Хто – у настаўнікі, хто – у каморнікі, меліяратары...* (Л. Калюга); *Апанас на машыніста, // А Сцяпан на трактарыста, // Аляксей на агранома, // Мікалай на астранома* (А. Русак). Поліфункцыянальная іменная словаформа ў такіх сказах набывае форму творнага склону: *У небе зорак не злічыць, // Люстэркам – поўня* (М. Шабовіч); *Яшчэ ў навазе там прасніцы, // І хлеб акрасаю стала* (Р. Баравікова). Падобныя сказы адносяцца да рэгулярных граматычных з’яў (адсутнасць дзеяслова-звязкі ў значэнні цяперашняга часу і інш.). Аднак знешняе падабенства названых канструкцый не дае падстаў для кваліфікацыі іх як структурна тоесных. Першы кваліфікуецца як эліптычны акцыянальна-безаб’ектны тып. Адносіны тоеснасці ў інтэлектуальна-творчай сферы рэалізуюцца іменнымі прэдыкатамі выключна ў форме назоўнага склону. Нетыповая форма іменнага прэдыката дазваляе кваліфікаваць канструкцыю як вытворную. У дадзеным выпадку канструкцыйная парадыгма словаформ уключае прэдыкатыўныя і залежныя кампаненты.

Падобныя з’явы назіраюцца і ў вытворных канструкцыях, якія ахопліваюць як сацыяльную сферу адносін: *Сын мой камандзірам* (А. Кулакоўскі); *Алена працуе на ферме. А ён (Саішка) брыгадзірам у мяне* (А. Кулакоўскі); *Яго малодшы брат цяпер дырэктарам школы ў вас, у Дабрыні* (А. Дудараў); *Маладзейшы егерам у Асечы* (В. Карамзаў); *Я пры мэблевым грузчыкам* (А. Петрашкевіч); *Ці помніш Аўдзеева Дзімку? // Цяпер старшынёю ў нас* (Я. Янішчыц), так і фізічную: *Абсталяваў усім як мог вялізнае дупло. // З галля страху. // Расклаў цяпло. // А ложкам – шэры мох* (П. Броўка); *Ахоўнай цішаю – сасонка* (Я. Янішчыц); *Пясочкам – сцяжынка, // Перавяслаў жытло, // І любоў, і Айчына, // Так, як зроду было* (Я. Янішчыц).

Заклучэнне

Такім чынам, тэндэнцыя да эканоміі моўных сродкаў у сінтаксічнай сістэме беларускай мовы ажыццяўляецца спосабам неўжывання пэўнага кампанента або пераўтварэння канструкцыі са зменай лексіка-граматычнага класа слоў. Найбольш тыповым сродкам моўнай эканоміі выступаюць няпоўныя канструкцыі, пераважна іх кантэкстуальны тып. Пропуск кампанента можа ажыццяўляцца ў структуры простага або складанага сказа з пропускам дзейніка, выказніка або дапаўнення, які ўзнаўляецца з кантэксту. Эліптычныя канструкцыі таксама рэпрэзентуюць тэндэнцыю да эканамічнасці, якая выражаецца на аснове сінтаксічных сувязей і адносін – паратаксічных і гіпатаксічных. Аднак, клас названых канструкцый будзе ўключаць імпліцытна- і экспліцытна-паратаксічныя віды. У вытворных канструкцыях тэндэнцыя да эканамічнасці прадстаўлена поліфункцыянальным характарам сінтаксем, энсавая кампенсцыя ў якіх ажыццяўляецца на аснове дыферэнцыяцыі семантыка-сінтаксічных функцый кампанентаў. Аналіз сінтаксічных дэрыватаў дазваляе зрабіць выснову, што тэндэнцыя да эканоміі моўных сродкаў праўляецца ў выглядзе сінтаксічнай імпліцытнасці, эканамічнасці і кантамінацыі сінтаксічных структур.

СПІС АСНОЎНЫХ КРЫНІЦ

1. Harma, J. Sur l'omission du verbe et sa recuperabilité en français / J. Harma // Actes du 9e Congrès des romanistes scandinaves, Helsinki, 13–17 aout 1984. – Helsinki, 1986. – P. 135–146.
2. Wiśniewski, M. Przegląd równoważników zdania znamiennych dla współczesnej polszczyzny / M. Wiśniewski // Acta Univ. Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-społecz. Filologia Polska. – Toruń, 1995. – Т. 46. – S. 115–150.
3. Грудева, Е. В. Избыточность и эллипсис в русском письменном тексте / Е. В. Грудева. – Череповец : Черепов. гос. ун-т, 2007. – 251 с.
4. Мухин, А. М. Структура предложений и их модели / А. М. Мухин. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1968. – 230 с.
5. Шабанова, Т. Д. Предложение и его лимитативные модели : учеб. пособие к спецкурсу / Т. Д. Шабанова. – М. : Моск. гос. пед. ин-т, 1985. – 82 с.

6. Carlson, K. Paralelism and prosody in the processing of ellipsis sentences / K. Carlson. – New York ; London : Routledge, 2002. – 227 p.
7. Лекант, П. А. К проблеме неполных предложений в русском языке / П. А. Лекант // Учен. зап. / Моск. обл. пед. ин-т. – М., 1963. – Т. 139, вып. 9 : Русский язык и литература. – С. 43–49.
8. Золотова, Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
9. Vychodilová, Z. Elipsa jako jeden ze způsobu neexplicitního vyjadřování obsahových prvků v jazyce / Z. Vychodilová, R. Zimek ; Masarykova unv. – Olomouc : [s.n.], 1988. – 231 s.
10. Колосова, Т. А. Русские сложные предложения асимметричной структуры / Т. А. Колосова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. – 164 с.
11. Лисоченко, Л. В. Высказывания симплицитной семантикой: логич., языковой и прагмат. аспекты / Л. В. Лисоченко ; отв. ред. Г. Ф. Гаврилова ; Сев.-Кавказск. науч. центр. высш. шк. – Ростов н /Д : Изд-во Р ост. ун-та, 1992. – 152 с.
12. Дикарева, С. С. Координаты референции и явление глобального эллипсиса / С. С. Дикарева // Проблемы современного теоретического и синхронно-описательного языкознания : межвуз. сб. / Ленингр. гос. ун-т ; отв. ред. В. В. Богданов. – Л., 1988. – Вып. 3 : Предложение и текст: семантика, прагматика и синтаксис. – С. 107–112.
13. Hausperger, B. Sprachökonomie in Grammatik und Pragmatik : die Ellipse / B. Hausperger. – München : Utz, 2003. – IX, 327 s.
14. Uniszewska, A. The nature of linguistic processes determining the applicability of nominalizations applied to strings NP-COP-AP / A. Uniszewska // Glotto-didactica. – 2001. – Vol. 29. – P. 139–147.

Паступіў у рэдакцыю 09.03.2022

E-mail: natusia12@tut.by

N. V. Chaika

THE TENDENCY TO THE ECONOMY OF LINGUISTIC MEANS IN THE SYNTACTIC SYSTEM OF THE BELARUSIAN LANGUAGE

The article is devoted to the study of one of the key trends in the syntactic system of the modern Russian language – the tendency to the economy of utterance. At the present stage, the need for informational emphasis and analyticism produces a significant number of syntactic derivatives – elliptical, incomplete, reduced constructions with implicit semantics. The article presents a syntactic representation of the economy of expression – incomplete and elliptical constructions. The methods actualization of important information that contribute to the dynamic development of syntactic units and their communicative improvement are presented.

Keywords: tendency to economy, informational focus, the distinction of expression, analyticism, elliptical constructions, incomplete contextual sentences, incomplete situational constructions, dialogical unities, syntactic derivation.